

THE DEMOGRAPHIC CRISIS IN BULGARIA - TENDENCIES, FACTORS AND MEASURES TO OVERCOME IT

Abstract: The demographic crisis in Bulgaria has different perspectives, reflected in different publications. Enter a list of copyright data as a result of various factors. Negative demographic trends can take care of their attention in order to disguise family and people that should be used as a priority for people and values for society. The demographer is a lower problem and must be a priority for change and it must be at the center of development. The state and society need to promise your efforts in the common good and for the better demographic future of Bulgaria.

Author information:

Veselina Ivanova

Lecturer, PhD

Department of Social and Special Pedagogy

Faculty of Education Konstantin Preslavsky –

University of Shumen

✉ v.ivanova@shu.bg

🌐 Bulgaria

Keywords:

demographic crisis,
governance, demographic
action, unemployment,
political, economic and social
stability.

Българското общество е изправено пред демографска криза, заедно с бедността, неравенствата и все по-често срещаните диспропорции, които са сред най-големите заплахи. Наблюдава се продължаващо влошаване на показателите – ниска раждаемост, миграция, висока смъртност, нарастващата бедност и продължаващото обезлюдяване на голяма част от България. Негативните демографски тенденции могат да бъдат спрени като вниманието се насочи към закрила на семейството и децата, които да се превърнат в приоритет на държавата и ценност за обществото.

Понятието „криза“ се тълкува като опасна, нестабилна ситуация, която предупреждава за предстоящ провал. Етимологията и символа на думата „криза“ в китайския език, означава едновременно „опасност“, но и „възможност“. Кризата съдържа в себе си опасността от разпад или разрушение на системата. Кризата носи предизвикателството на възможността за обновяване, чрез което тя да се преодолее и системата да е в състояние на устойчиво развитие и функциониране. Ключов момент в съществуването на нацията и държавата е демографското измерение - функционирането на обществото и неговото духовно и материално възпроизводство [6].

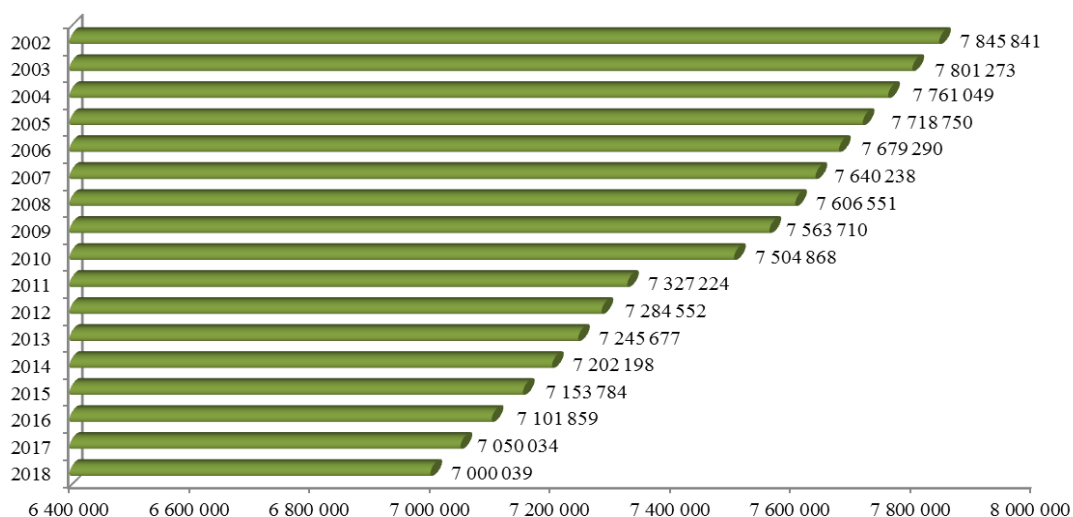
Демографската криза е влошено състояние на протичащите процеси, които са свързани с населението и представлява нарушаване на възпроизводството на населението, намаляване на броя му, депопулация, намаляваща раждаемост, повишаващата се смъртност и дисбаланс в структурите на населението. В миналото демографската криза са случаите на глад, епидемии, войни, т.е. някакви катаклизми, а в наши дни демографските кризи са свързани с промени във възпроизводствения процес в резултат на миграция и друг тип репродуктивно поведение на населението.

Основният движещ фактор във всяка държава е социалното, политическо и икономическо развитие на нейното население. Една демографска криза е в състояние да разруши потенциала

за по-добър живот и бъдеще на едно общество в дадена държава. През последните години сме свидетели на демографска криза в България и с всяка изминала година все по-осезаемо се усещат нейните ефекти [2].

Посоката на демографската криза е, че тя се развива в една-единствена – в посока на нейното усилване. Населението в много села и градове се е свилю наполовина. Отчита се „обезлюдяване на България“. През последните 30 години тече устойчиво влошаване на демографските показатели. България е една от държавите с най-застаряващо население. Неблагоприятна демографска ситуация и в някои европейски страни не е само поради ниската раждаемост, но и рекордно високата смъртност, според европейските критерии, както и масовата емиграция на населението.

Във всички основни демографски показатели страната ни е начело в Европа по много висока смъртност, много ниска раждаемост и отрицателен прираст на населението. Делът на населението в България до толкова е намаляло, че вече излязло извън контрол. Важните въпроси за едно общество са децата, населението, емиграцията и смъртта. Важният обществен въпрос, който вълнува обществото на днешна България е причините и факторите за националната депопулация, която ако не се преодолее се обезмислят всички останали национални обществени усилия. Процесът „демографска криза“ е не само „български“, а глобален [5].

Фигура 1

Брой на населението за периода 2002 – 2018 г.

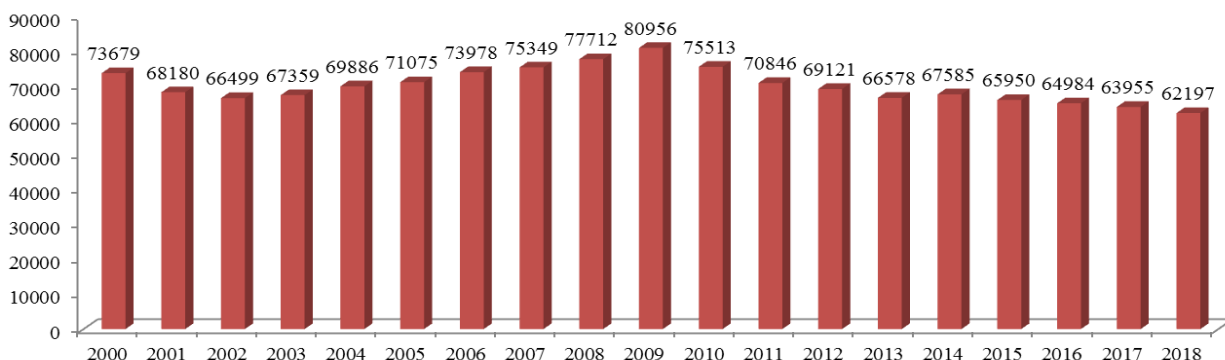
Източник: НСИ

Силно влияние върху демографското развитие оказват демографските процеси – намалена раждаемост, брачност, високи нива на смъртност и интензивна външна миграция. В резултат на тези процеси България изпада в сериозна демографска криза. Според ООН населението на България намалява и застарява с бързи и застрашаващи размери. От близо 9 млн. през 1989 г. до малко над 7 млн. в края на 2018 г. При запазване на тази тенденция на намаляване населението на България според ООН през 2050 г. се очаква то да достигне около 5.5 млн. души [2].

Статистиката през 2018 г. показва, че в сравнение с 1992 г., населението е намаляло с 1 487 278 души, или средно годишно с 57 203 души. Ако тази тенденция се запази и не бъде

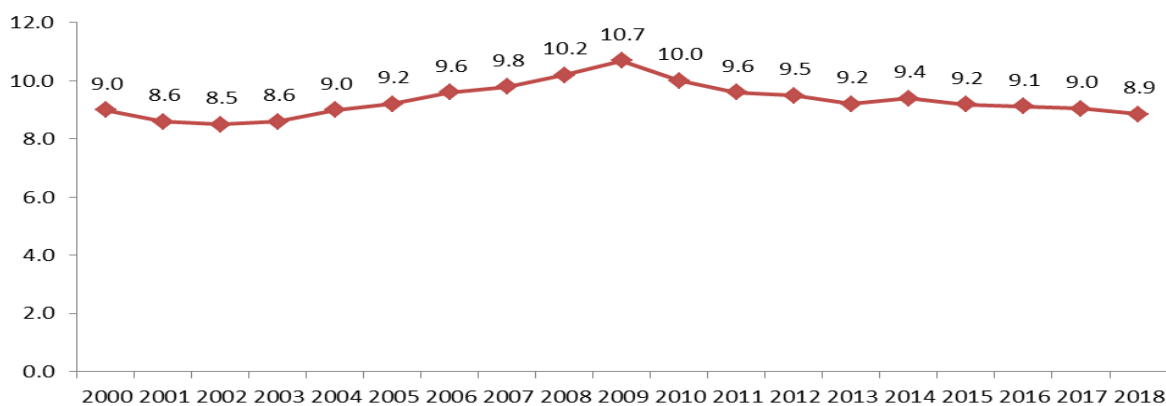
променена, през 2040 година населението на страната ни ще е под 6 млн. души. Делът на хората на възраст на 65 и повече години ще нарасне драстично.

За периода 2000 – 2018 г. населението в трудоспособна възраст е намаляло с над 540 хиляди души. Тази статистика показва, че сме изправени пред риска рязко да спадне съотношението между подрастващо, трудоспособно и застаряващо население, а това от своя страна ще се отрази още по-негативно на устойчивостта на всички социални системи.

Фигура 2
Брой живородени деца за периода 2000 – 2018 г.
Източник: НСИ

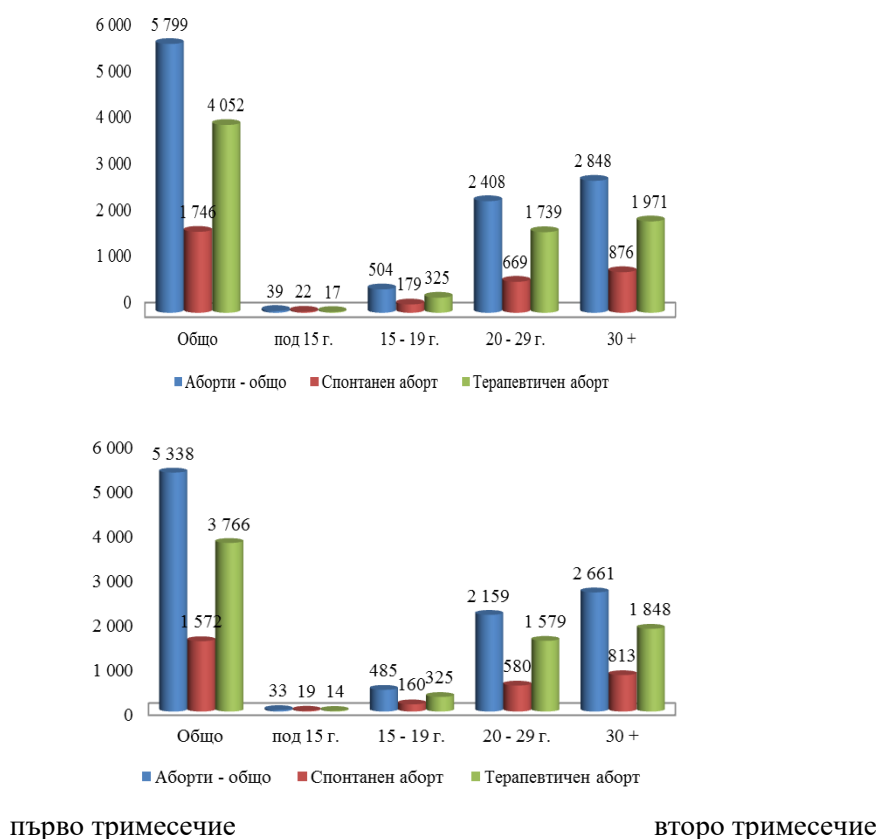
Данните от Националния статистически институт показват, че в периода 2005 – 2009 г. се отчита висок ръст на броя на живородените деца, т.е. раждаемостта е нараснала с 15 %. За съжаление обаче, след 2009 г. се отбелязва срив на раждаемостта, който продължава до 2018 г. като раждаемостта достига критично ниско равнище – 62 197 деца, с над 1700 по-малко деца в сравнение с предходната 2017 г. Ако се запази тази тенденция, през 2040 г. родените деца ще са около 50 000. Коефициентът на раждаемост общо за ЕС-28 през 2017 г. е 9.9 % по данни на Евростат, а за България през същата година – 9.0 %. Измежду всички държави членки на ЕС-28, България е сред държавите с най-ниска раждаемост.

Фигура 3
Коефициент на раждаемост за периода 2000 – 2018 г. (%)
Източник: НСИ

Стряскаща е и статистиката на абортите, според Националния център по обществено здраве и анализи за третото тримесечие на 2019 г., от юли до септември са направени 5 312 аборта в цялата страна. Тези данни поставят България на челно място по брой извършени аборти в Европейския съюз.

За третото тримесечие статистиката показва, че абортите на тинейджърките под 15-годишна възраст са 39, а в групата до 19 години – 486 аборта [9].

Фигура 4
Извършени аборти по възраст на жената, общото за страната и по вид през първото и второто тримесечие на 2019 г.

Източник: НЦОЗА

От 2012 г. насам годишно се раждат по около над 60 000 бебета, а абортите са над 25 000 годишно. Статистиката показва, че все повече са майките, които са по-малко високо образовани, които дават живот на дете. При преброяването през 2011 г. данните показват, че средния брой на децата от майки, които никога не са посещавали училище, е 2.6 деца, а тези със завършено начално и основно образование – 1.5 и 1.6 деца.

От спешна реформа се нуждае и политиката за майчиното здравеопазване. Върху намаляващия брой деца освен ниската раждаемост влияние оказва и нивото на детска смъртност. През 2010 г. коефициента на детската смъртност общо за страната е 9.4 на всеки 1000 живородени деца не навършват 1 година. Коефициентът за града е 8.1 %, а за селата 13.4 %. В сравнение с 2018 г. коефициентът на детска смъртност общо за страната е с 3.6 % (2018 г.

– 5.8 ‰) по нисък, в градовете и селата също с 3.1 ‰ (2018 г. – 5.0 ‰) и 5.3 ‰ (2018 г. – 8.1 ‰).

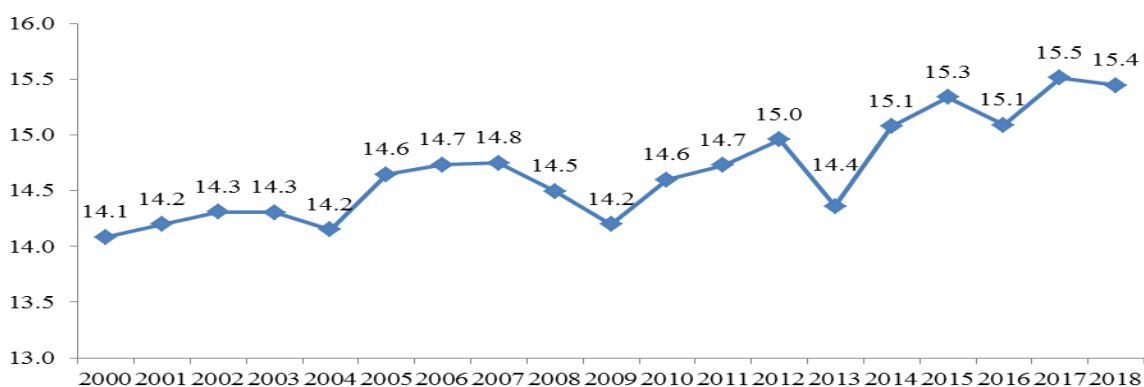
Тясна връзка с качеството на майчиното здравеопазване и достъпа до адекватна акушеро-гинекологична помощ имат показателите детска смъртност, недоносени деца, преждевременни раждания.

В образователната система също се крие корена на проблемите. Много висок е дела на младежите между 18- и 24-годишна възраст, които са с основно образование или с незавършено основно образование, или въобще не участват в образованието и обучението. Процентът на учениците в професионалното образование през последните 10 години са намалели с 25 %. Това от своя страна обрича на липса на доходи и безработица десетки млади хора.

Демографската криза в България се изразява не само в хората, които напускат страната ни, но и с високата смъртност на населението. Коефициентът на смъртност на населението общо за ЕС-28 през 2017 г. е 10.3 ‰, в сравнение със статистиката в България коефициента е с най-висока стойност, като през последните 18 години се движи в рамките на 14.1 ‰ през 2000 г. и 15.4 ‰ през 2018 г. Отново и по този показател България е с най-високи стойности сред държавите членки. За България през 2017 г. коефициентът на общата смъртност е 15.5‰.

Данните на Националния статистически институт за 2018 г. показват, че коефициента на обща смъртност е 15.4 ‰, или броят на умрелите лица през същата година е 108 526, в сравнение с предходната година той е намалал с 1 265 души, или с 1.2 ‰, но въпреки това нивото на общата смъртност продължава да е твърде високо.

Статистиката показва, че България се нарежда на едно от първите места на най-лоши равнища по редица демографски показатели в Европа и в света. Например: брутния коефициент на смъртност за 2018 г. е 15.4 ‰, относителният дял на лицата на 65 и повече навършени години за същата година е 21.3 %. По тези два показателя България се нарежда на челно място. Могат да се посочат и много други фактори, които са не по-малко важни за развитието на страната и благосъстоянието на населението, които са важни за общото икономическо и социално развитие на страната и поради тази причина периода се отчита като демографска криза.

Фигура 5

Коефициент на обща смъртност за периода 2000 – 2018 г. (‰)

Източник: НСИ

Сред най-сериозните причини за високата смъртност са болестите на кръвообращението (хипертония, инсулти, инфаркти, сърдечно-съдови заболявания, диабет) и злокачествените

новообразувания. Измежду всички държави членки на ЕС, България се нарежда на първо място по смърт в резултат на болести на кръвообращението, с нива три пъти по-високи от средните нива за ЕС.

Наблюдава се тенденцията на застаряване на нацията, която допълнително се засилва и от продължаващите миграционни процеси на лицата на възраст до 30 г.

Най-големият проблем за демографската криза в България е отливът на млади хора в чужбина, икономическата миграция и тя е фактор за обезлюдяване на отделни райони и намаляване на числеността на населението. Трайна е тенденцията на емиграция на населението в трудоспособна и детеродна възраст, което е резултат от следните причини:

- липсата на социална сигурност на младите хора;
- липсата на перспектива за професионално развитие;
- процес на продължаващо понижаване на равнищата на доходите спрямо останалите държави членки на ЕС.

Пряко влияние на демографските процеси има политиката по заетостта. България си е поставила амбициозна задача, която е в хармония със Стратегията Европа 2020 и тя е достигане на равнище на заетост от 76 %. През третото тримесечие на 2019 г. данните на Националния статистически институт отчитат коефициент на заетост на населението на възраст 20 – 64 навършени години - 76.3 %, а коефициента на безработица е 3.7 %. Ниските нива на безработица, които се отчитат са резултат от един от основните фактори и той е намаление на работната сила в резултат на миграцията, а обезлюдяването на много населени места и райони е породено от задълбочаваща се демографска криза.

Отчита се задълбочаване на вътрешнотериториалните диспропорции в демографската структура като в много райони в България населението прогресивно намалява, обезлюдяват не само погранични места, но и тези, които са отдалечени от големите градове, като там дееспособното население се оттегля, а младото поколение е изключително малко [7].

Социалното неравенство се задълбочава и то е другия фактор, който засилва неблагоприятните демографски тенденции. При направени анализи като средносрочна перспектива е изменението на числеността и качеството на работната сила, както и мерки за оптимизиране на демографското възпроизводство.

Националната цел в средносрочен план е спиране на процеса на депопулация и възстановяване на нормалното възпроизводство на населението. Водещите социални фактори, които блокират нормалното възпроизводство на нацията са: ниските доходи на по-голяма част от младите семейства, високите разходи, свързани с отглеждането на дете и страхът и несигурността у младите двойки, че няма да могат да осигурят адекватни условия за развитие на своите деца. Очакваният резултат от емиграцията е ясен, стремежа на населението към по-високи доходи, придобиване на нови знания и опит ги тласкат към емигриране. Емиграцията е продиктува от страх на обществото за утрешния ден.

Приоритетните цели, които са поставени в Стратегията за демографско развитие на България, са: „забавяне на негативните демографски процеси и намаляването на броя на населението; преодоляване на негативните последици от остаряването на населението и подобряване на качествените характеристики на човешкия капитал; създаване на равни възможности за пълноценен социален и продуктивен живот за всички социални групи; ограничаване на диспропорциите в териториалното разпределение на населението и обезлюдяване в някои региони и селата; адаптиране и синхронизиране на нормативната база с обществените потребности за балансирано демографско развитие на населението и развитието на качеството на човешкия капитал“ [10].

За реализирането на приоритетите е необходимо прилагането на мерки за насърчаване на раждаемостта, намаляване на преждевременната и детската смъртност, реализиране на двудетния модел и създаване на условия за обръщане на миграционните процеси.

Адекватно посрещане на предизвикателствата, породени от застаряване на населението чрез мерки по преодоляването на негативните последици от остаряване на населението:

- застаряването и намаляването на населението в трудоспособна възраст и увеличаване на тежестта върху социално-осигурителната система;
- мерки за разширяване на обхвата на социалните и здравни услуги на възрастните хора; политика за насърчаване на трудовата активност на възрастните хора;
- мерки за създаване на възможности за равен достъп за всички социални групи до всички образователни, здравни и други услуги;
- пълна интеграция на деца в риск и хора с увреждания; постигане на баланс в териториалното разпределение на населението в градовете и селата, подобряване на качеството на живот между районите.

Могат да се обобщят следните най-важни демографски проблеми и те са:

- влошаване на показателите за възпроизводство на населението, което е резултат от отчитане на продължаващото отрицателно външно миграционно салдо на страната;
- процесът на застаряване на населението, който с годините се задълбочава;
- вътрешна териториална диспропорционалност в демографските структури на населението;
- намаляване на населението в резултат на естественото му движение. Превес на смъртността над раждаемостта;
- отчитат се и някои качествени изменения на населението, свързани с изменението на здравословното състояние на населението у нас, изменения в демографските характеристики на работната сила, нейното остаряване, намаляване на населението в трудоспособна възраст, промени в образователната структура и др.

Необходимо е да се постигне политически и обществен консенсус по отношение на демографските проблеми. Прегледът и анализа на съвременните тенденции в демографското развитие дават възможност за един съвременен поглед на решение на демографските проблеми, като се предложат някои мерки, които ще доведат до излизане от демографската криза.

На базата на задълбочени анализи на демографската ситуация се достига до извода за причините за демографската криза. Демографските процеси и следствията от тях имат връзка със социално-икономическото развитие на страната. Посочваните причини като понижена раждаемост, засилена емиграция са всъщност следствие от действието на други, по-сложни и дълбоки социално-икономически, социално-психологически и политически фактори [4].

Многобройни са причините за демографската криза и те са:

- нивото на раждаемостта през годините сериозно намалява, което говори за не добра социална политика, влошаване на качеството в здравеопазването, образованието и липсата на семейна политика от страна на държавата. Населението, което реши все пак да остане в България започна да има по-малко деца, което драстично намали естествения прираст, който през 2018 г. е – 6.5 ‰;
- след 1990 г. до 2005 г. се отчита първото масово напускане на страната на около 1 млн. души, предимно в търсене на по-добър и стабилен живот, по-добро кариерно развитие, както и по-добри адекватни социални политики;
- през 2007 г. с влизането на България в Европейския съюз гражданите получиха възможност да работят и учат в чужбина и голяма част от населението на страната

предпочете да напусне България с мисълта за по-добра академична и професионална реализация. В резултат на тази възможност се отчете спад на населението от 7.6 млн. души през 2007 г. до малко над 7 млн. души в края на 2018 г. [2].

В много европейски общества се прилагат в съчетание множество социални, икономически и демографски мерки, с цел стимулиране на раждаемостта и намаляване на отрицателните ефекти от застаряването на населението [3].

Всички промени в нея рефлектират върху репродуктивната и миграционна нагласа на хората. Промените в динамиката на смъртността и раждаемостта определят наличието на тенденция на стесняване на естественото възпроизводство. Когато наблюдаваме трайна тенденция на промяна в демографските процеси е необходимо България да предприеме мерки в посока подобряване на ситуацията. Демографската политика, която държавата трябва да приложи е наблюдавайки държавите в Европа как тяхната работеща политика може да се адаптира за нашата реалност, което ще доведе до оптимизиране на демографската ни ситуация. Много са факторите, социални, биологически, икономически, които определят демографската ситуация в България.

Социално-икономическите фактори се отразяват на социалното положение на хората и са пряк резултат от развитието и функционирането на стопанските дейности в обществото. Към тази група фактори се включват трудова заетост и безработица, равнище на доходите, жизнено равнище, социални грижи и подпомагане. Сред най-силните фактори това е трудовата заетост, която осигурява необходимите доходи за издръжка на семействата. Много предприятия страдат от недостига на работна ръка. Големи социални грижи се полагат за привличането на недостигащите работници като се осигурява столово хранене на ниски цени, почивни станции и здравеопазване на работниците в големи предприятия. Всичко това създава у младите хора усещането за стабилност и предвидимост на бъдещето.

Стоотици хиляди млади и на средна възраст хора нямат работа и са принудени да мигрират в други страни от Европейския съюз и Северна Америка в търсене на постоянна или временна работа. Главен фактор за намаляване на раждаемостта и емигрирането на населението от страната е свиването на потребностите от работна ръка поради деинституционализацията, ниското равнище на доходи, високото равнище на бедност, голямата група от хора за застрашени от изпадане в бедност и високото равнище на безработица. Всички те формират високо равнище на социална нестабилност [10].

Политическите фактори са групи фактори, свързани с управлението и функционирането на държавата. Демографската криза в България е резултат от обективно протичащи политически, икономически и социално-психични процеси и от политическите и социално-икономическите условия в страната (равнище на доходите, на безработица, на политическата, икономическата и социална стабилност) в страната. Демографската криза в България е силно повлияна от емиграцията и износа на младо население в детеродна възраст, което рязко снижи демографските показатели в България.

От политическите фактори, най-значим е обособяването, разработването и осъществяването на демографската политика, които влияят върху протичането на демографските процеси.

Демографската политика е серия от законодателни и други мерки, които държавата или местната власт трябва да предприемат с цел да се стимулира или ограничи раждаемостта. В този смисъл имаме три вида демографски политики в света:

Първата е *пронаталистична демографска политика*, стимулираща раждаемостта и грижата за децата. Тя е характерна за повечето европейски страни. В близкото минало тази политика бе реализирана във Франция.

Вторият тип е *антинаталистична демографска политика*. Нейната същност е намаляване на прекомерната раждаемост. Принципът на тази политика е „едно дете в едно семейство“. Тази политика най-стриктно се провежда в Китай. Подобен по-смекчен тип антинаталистична демографска политика се опитват да провеждат и повечето азиатски и африкански държави с много високо равнище на раждаемост [4].

И третият тип е *либералната демографска политика*, която признава правото на всеки човек сам да избира броя на децата си и времето, в което те да се родят.

Всяка една демографска политика се основава на разбиране на връзката между демографското възпроизводство, развитието на икономиката и благосъстоянието на населението. В много случаи демографската политика на държавата не съвпада с интересите и желанията на по-малка или по-голяма част от населението. Това важи, когато държавата провежда активна пронаталистична или антинаталистична политика.

Причината за резкия срив на раждаемостта и до обезлюдяване на страната ни е, че проблемите за раждане, и отглеждане на децата бе прехвърлен от грижа на държавата и родителите почти само като грижа на родителите. Усетът в обществото, че държавата не защитава семейството и децата, че в обществото липсват социална справедливост, социална солидарност, господството на крещящото икономическо, политическо и социално неравенство лишава младите хора от стабилност, предвидимост на бъдещото се развитие.

Духовно-културни и социално-психични фактори - освен социално-психичните нагласи на хората и особено на младите хора на възраст между 18 и 40 години много силно въздействие има социалната несигурност върху естествените процеси на възпроизводството на населението на България. Изборът за раждането на дете е личностен акт на лицата, които съжителстват съвместно.

Много силно въздействие върху социално-психичните масови нагласи в съвременни условия имат приоритетите, начина на живот и личностните ценности. В България драстично намалява равнището на брачност, а разпадът на семейството пряко влияе върху равнището на раждаемост и възпитанието на децата. Демографските коефициенти за брачност и бракоразводимост са в пряка корелация с коефициента на раждаемост, особено сред семействата на етническите българи.

Върху демографските процеси и особено за прекомерната раждаемост на групи от населението при липса на потребните или въобще на всякакви жизнените условия, и най-вече за ромската общност, имат ниското образователно и културно равнище, дори неграмотност [4].

Пагубно влияние върху нашето икономическо развитие има демографската криза. Все по-малко работна ръка ще остава в страната ни и това ще понижи икономическия й потенциал. Напускането на по-квалифицирани кадри лишава държавата ни от основния двигател на производство, услуги и конкурентноспособност, което от своя страна задълбочава негативните процеси.

Все повече хора в работна възраст напускат страната ни, все по-малък е броят на младите кадри, които да ги заместят на пазара на труда, което променя драстично възрастовата структура на населението. Социалната и икономическата тежест, която ще трябва да понесе е върху все по-малък брой хора, което неизбежно ще доведе до отрицателни ефекти върху пенсионната и социално-осигурителна система. Днес, работещото поколение издържа поколението, което се е пенсионирано преди и това задълбочава отрицателната демографска спирала в страната [2].

Тежката демографска криза на България може да бъде преодоляна чрез комплексни мероприятия и мерки, които трябва да бъдат диференцирани по възрастови и етнически групи, да са конкретни и съобразени с цялостната социално-икономическа и политическа ситуация в страната. Не може да се копират чужди демографски политики, избора на демографска политика за България трябва да се реализира съобразно конкретните условия в страната, тъй като в отделните страни има различни равнища на икономическо и социално развитие, различна специфична демографска ситуация, различна религия, народностни традиции и ценности и т.н.

За спиране и подобряване на демографската ситуация в България е необходимо въвеждането на демографски мерки и политики, които се изразяват в:

- подобряване на здравеопазването като важен фактор за решаването на проблема с естествения прираст и той е приоритетен за демографските проблеми;
- важен елемент е естествения прираст и са необходими мерки за неговото увеличаване;
- наложителни мерки за насърчаване на раждаемостта;
- осигуряване безплатни медицински услуги за бременните жени, за ражданията, за избор на лекар и за здравето на майките до навършване на 3-годишна възраст на децата;
- за многодетните родители, данъчни облекчения;
- повече възможности за ин-витро процедури;
- при раждането на второ и всяко следващо дете да се изплаща еднократно финансово стимулиране;
- многодетните семейства да бъдат финансово стимулирани, но при въвеждане на допълнително условие за минимален образователен праг на родителите;
- данъчни облекчения и стимулиране на семейства с повече от две деца, при въвеждане на минимално изискване за образование, средно;
- социално и финансово обезпечаване на самотното родителство;
- да се въведе безплатно отглеждане на второто и третото дете в детските ясли и градини;
- да има безплатен обяд и закуска за децата от семейства с две и повече деца за времето на обучение в началния курс;
- въвеждане на модел на извънкласно ангажиране на учениците със занимания в различни области за справяне с училищната агресия, злоупотреба с наркотици и алкохол;
- въвеждане на безплатно обучение в университетите на студентите от специалности, свързани с образование, възпитание, здравеопазване срещу задължение след като завършат своето образование да останат в България за срок не по-малък от 5 години. Това ще даде възможност потока от емигранти, напускащи с цел образование да се намали;
- осигуряване на връзка между бизнеса и висшето образование, на ниво магистърска степен, където учебния процес е по-гъвкав, осигуряване на стажове за студентите, които са професионално ориентирани;
- повишаване на стартовите заплати на завършилите висше образование специалисти, при постъпване на работа в образователни, държавни и общински научни, медицински и др. звена и структури;
- важна ролята за въвеждане на дуалното обучение има държавата и тя е обвързването на образованието да е в съответствие с нуждите на пазара на труда и бизнеса. Необходими са инвестиции от страна на бизнеса под формата на подготовка на кадри, осъвременяване на техническата и материална база и осигуряване на практика в реална работна среда на

учениците директно в производствения процес, както и работни места на учениците завършили с висок успех;

- чрез връзката на бизнеса с обучението държавата ще осигури работни места и по този начин ще задържи младите хора в страна ни и по региони;
- разработване на териториални демографски политики като акцента трябва да бъде насочен към изоставашите части на България и спецификата на отделните райони, социално-икономическата обстановка и ресурси;
- разработване на обратна миграционна политика в посока към България, привличане на българите от чужбина и имигранти от трети страни, които имат образователен и професионален ценз, за да се включат в пазара на труда, което от своя страна ще намали отрицателния ефект от недостига на работна ръка;
- разработване на стратегия, която да привлече българските граждани, които са мигрирали в чужбина [2].
- една политика, за да даде резултат трябва в областта на икономиката да има реално повишаване на доходите на населението. За да бъдат привлечени и задържани в България младите и високо образовани хора трябва да имат високи стартови заплати. Съществува конкуренция на свободния пазар, тъй като България е част от Европейския съюз и всеки гражданин има правото да избере да работи и реализира в най-добрите условия за него.

Мерките, които трябва да бъдат предприети в по дългосрочен и средносрочен план трябва да имат за цел повишаване ролята на държавата, която да регулира демографските процеси и да подобри демографските показатели. **Мерките включват:**

- разработване на мерки за стимулиране връщането на българските емигранти;
- намаляване на сивата икономика, което ще доведе до събиране на повече приходи в държавната хазна и ще повиши социалната стабилност на заетите в тази сфера;
- борбата с бедността и бедността на работещите чрез повишаване на техните възнаграждения, чрез постепенно повишаване на минималната работна заплата;
- осигуряване на значим икономически растеж, интензивно развитие на икономиката, разкриване на нови технологии и производства – разкриване на нови работни места с високо заплащане на труда.

Мерките, които трябва да бъдат предприети по отношение на раждаемостта, са:

- по-високо образование и квалификация на населението, с цел стимулиране раждането на повече деца в семейството;
- изготвяне на нови критерии, чрез въвеждане на диференциран подход, съобразен с минималния гарантиран доход, линията на бедност и други показатели, по които да се разпределят детските надбавки и семейни помощи като инструмент за подпомагане на семействата с деца;
- изплащането на детските надбавки да е обвързано с посещението и необходим успех в училище и намаляване на възрастта за получаването им;
- изготвяне на програми за повишаване на сексуалната култура на младото поколение и прилагане на семейното планиране;
- засилване на контрола над децата в училище за обучение с цел намаляване на процента на прекомерно ранната раждаемост и брачност.

Мерките, които трябва да бъдат предприети по отношение на възпроизводството на населението, са:

- средствата, които ще се вложат за стимулиране на демографския растеж трябва да се възприемат като социални вложения на бъдещето;
- отчитайки закономерностите на демографското развитие, политиките и мерките, които ще се прилагат трябва да имат устойчив характер;
- на управленско ниво трябва да се отчете значимостта на човешкия фактор за икономическия растеж и последствията на демографската криза за икономическото и социално развитие.

Мерките, които трябва да бъдат предприети в областта на миграциите, са:

- въвеждане на стимули от държавата за връщането на емигрантите в страната като готов човешки капитал;
- създаване на програми за интеграция на имигрантските общности и тяхното пълноценно включване в пазара на труда.

Мерките, които трябва да бъдат предприети по отношение на интегриране на ромите в обществото, са:

- използване на утвърдени практики в света, с цел образователна интеграция;
- разработване на програми за обучение на ромските деца и социалното им включване.

Постигане на висока продължителност на живота и намаляване на смъртността в България чрез подобряване на здравните услуги за населението. Хората навършили пенсионна възраст са огромен професионален ресурс, който е необходим на икономиката ни и страната трябва ефективно да се възползва от техния труд.

Всички тези мерки, които трябва да бъдат приоритетни биха били възможни единствено в комплекс от икономически, политически и социални действия, които да подобрят качеството и стандарта на живот у нас, както и да намалят и премахнат голяма част от причините, обуславящи неблагоприятните тенденции [2].

Изводи:

- през последните повече от 30 години България се намира в сериозна демографска криза и това е сред най-големите заплахи и предизвикателства пред развитието;
- демографската криза сериозно рефлектира като стеснява естественото възпроизводство. От 1990 г. насам България начело на държавите с най-висок отрицателен естествен прираст, като през 2018 г. той е – 6.5%;
- стойностите на коефициентите на повечето демографски показатели показват негативни тенденции, много висока смъртност и постоянна емиграция на хората в активна (трудоспособна възраст);
- населението на България средногодишно намалява между 50 000 и 60 000 хил. души;
- в страната ни се наблюдава дисбаланс по територията на страната и в съотношението младо-възрастно население [3].

Демографската ситуацията, в която се намира България в момента е силно затруднена, но не е безнадеждна. Необходима е промяна на нагласите и гледната точка, за да може ситуацията да се превърне от предизвикателство във възможност за по-добро бъдеще на България.

Много се говори за демографската ситуация на България през последните 30 години и то по отношение на мерките за нейното подобряване. Днес и за в бъдеще България е изправена пред предизвикателства, които са свързани с тенденциите в развитието на демографските

процеси. Наблюдават се неблагоприятни количествени промени на демографските показатели, което е резултат от задълбочаващата се демографска криза като тези промени се изразяват в трайна дестабилизация на режима на естественото възпроизводство. Един от демографските проблеми в България е емиграцията на младото високо образовано поколение и действията трябва да бъдат насочени към задържането му на територията на България. Едно общество да прогресира и просперира е необходимо да осигури млад, качествен, квалифициран човешки капитал. Осигуряването на качествен човешки капитал може да се осигури, чрез създаването и задържането му в държавата или чрез привличането на такъв в страната [3].

Задържането на младите хора в държавата е трудна задача и тя може да бъде реализирана, ако се осигури образование и качествена реализация на човешкия капитал. Ако бъде увеличен броят на младото поколение България ще излезе от демографската криза. Чрез образованието на съвременния свят ще се подобри демографската ситуация. Според *Алиндер-Исмаилова*, поривът за образование е присъщ за всеки. Той е лична и обществена потребност, „инструмент“ на желанието и свободата на избор за по-добро бъдеще. Образованието е отражение на действителността и неговата цел е ускоряване на уменията на човека да се адаптира към новата реалност [1].

Излизането от острата демографска криза, в която се намира България може да се осъществи чрез повишаване на общото благосъстояние на българските граждани и подобряване на нивото на здравеопазване. Здравеопазването, доходите, начина на живот и стреса са комплекса то фактори, които оказват влияние. Всеки фактор в здравеопазването оказва влияние и за това се отчита ниска продължителност на живота и застаряване на населението.

Добрата социална и икономическа среда са изходът от демографската криза. Резултатите от демографската политика изключително много зависят от степента на икономическо развитие, както и от устойчивостта на различните политики. Трябва да се предприеме демографска политика, която е комплексна и тя не трябва да е приоритет само на едно министерство, тъй като нейните успехи зависят от подобряване на образованието, здравеопазването и икономическото развитие. Целта на държавата е да осигури условия за по-добро качество на живот, за по-добър човешки капитал чрез повишаване дела на младите хора с високо образование и квалификация. През годините на своите развитие България е минала през различни сътресения. В началото на XXI в. се налагат предизвикателствата на три взаимосвързани кризи – социалната, икономическата и духовната, които от своя страна водят до демографската. Преодоляването на тези кризи изисква адекватни управленски и политически действия и активност от страна на обществото, при познаване на състоянието на населението, ориентирано към демографското развитие на страната ни.

Заклучение

България се намира в дълбока демографска криза. Демографският проблем е и трябва да бъде приоритет на нацията и той трябва да е в центъра на развитие. Излизането от демографската криза изисква конкретни действия във всички сфери на живот в обществото – демографска, социална, политическа, икономическа, духовно-културна и репродуктивна. Водещо при определяне на политика трябва да бъдат не политическите интереси, а отговорността за бъдещето на българите и България. Държавата и обществото е необходимо да обединят своите усилия в името на общото благо и за по-доброто демографско бъдеще на България.

References:

1. **Alinder-Ismailova, E.**, Interkulturnoto obrazovatelno prostranstvo v konteksta na sotsializatsiyata na lichnostta, Godishnik na Shumenskiya universitet „Episkop Konstantin Preslavski“, t. XX D, Pedagogicheski fakultet, Universitetsko izdatelstvo „Episkop Konstantin Preslavski“, 2016, s. 362-370, ISSN 1314-6769.
2. **Boshnakov, Hr.**, Borбата s demografskata kriza – klyuch kam “Krayat na prehoda”, 31.07.2018 g., <http://kraiata-na-prehoda.millenniumclub.org/author/hristo-boshnakov/>, poseten na 20.11.2019 g.
3. **Bardarov, G., N. Ilieva**, Horizont 2030. Demografski tendentsii v Bulgariya, Sofiya, Izdatel „Fondatsiya Fridrih Ebert“, Byuro Bulgariya, 2018, 32 s., ISBN 978-954-2979-35-7.
4. **Kolev, G., P. Petkov, N. Nikolov**, Sotsialno-demografski problemi i predizvikatelstvata kam darzhavnata politika, Shumen, Universitetsko izdatelstvo “Episkop Konstantin Preslavski“, 291 s., 2007, ISBN 978-954-577-446-1.
5. **Popov, M.**, Demografskata katastrofa na Bulgariya: koy beshe „za“?, 19.09.2016 g., <https://infacto.bg/demografskata-katastrofa-na-bulgariya/>, poseten na 20.11.2019 g.
6. **Stefanov, N.**, Demografskata katastrofa na Bulgariya – parametri, prichini, perspektivi i alternativi, Almanah „VIA EVRASIA“, Evraziyski tsentar, <http://www.viaevrasia.com/>, poseten na 21.11.2019 g.
7. **Demografskata kriza**, Kontrapunkti, <http://www.kontrapunkti.bg/>, poseten na 21.11.2019 g.
8. **Natsionalen statisticheski institut (NSI)**, <http://www.nsi.bg/>.
9. **Ministerstvo na zdraveopazvaneto**, Natsionalen tsentar po obshtestveno zdrave i analizi, **Statistika za abortite**, <http://ncphp.government.bg/index.php?lang=bg>, poseten na 21.11.2019 g.
10. **Aktualizirana natsionalna strategiya za demografsko razvitie na naselenieto v R Bulgariya** (2012 g. - 2030 g.), <https://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=778>, poseten na 20.11.2019 g.
11. **EUROSTAT** - <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>.